

GENT ORDINÀRIA: UNA CATEGORIA ÚTIL D'ANÀLISI?

Luis R. Corteguera

Quaranta anys després de la publicació de *La Revolta dels Catalans* de Sir John Elliott, encara sabem ben poc de la identitat dels segadors a la Guerra dels Segadors.¹ Des de 1963 han aparegut estudis sobre Pau Claris i Joan Pere Fontanella, el comte de Santa Coloma, Richelieu i Olivares, Felip IV i Lluís XIII.² Encara, però, sabem poc més que alguns noms dels líders dels segadors durant el dia més important de la revolta, que ara anomenem el Corpus de Sang. La font més fidedigna de l'època identifica dos dels líders, Rafel Goday del Prat i Sebastià Estraban de l'Empordà. La nostra font, el jutge de l'Audiència Felip Vinyes, va ometre ambdós noms de la seva posterior crònica de la revolta. Tanmateix, només tres testimonis en un sol document ens informen que Joan Vicens, àlies *Vitxach* de Vic, deia haver assassinat Santa Coloma, potser l'esdeveniment que més contribuï a la subsegüent guerra de dotze anys entre catalans i la monarquia hispànica.³ Altres fonts posteriors, i per tant menys fiables, ens ofereixen

1. J. H. ELLIOTT, *The Revolt of the Catalans* (Cambridge, 1963); trad. cat., *La revolta catalana* (Barcelona, 1966).

2. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Pau Claris, la revolta catalana* (Barcelona, 1980); Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les Constitucions: Joan Pere Fontanella (1575–1649)* (Vic, 1997); Pere Català i Roca, *El virrei comte de Santa Coloma* (Barcelona, 1988); John H. ELLIOTT, *El Conde-duque de Olivares* (Barcelona, 1990) i *Richelieu y Olivares* (Barcelona, 1984); R. A. STRADLING, *Felipe IV y el gobierno de España* (Madrid, 1989); Lloyd A. MOOTE, *Louis XIII, the Just* (Berkeley, 1989).

3. Pels noms dels segadors, vegeu Luis R. CORTEGUERA, *For the Common Good: Popular Politics in Barcelona, 1580-1640* (Ithaca, 2002), 167; Eumo publicarà la traducció catalana, *Pel Bé Comú*, al 2004.

altres noms. Per exemple, Francesc Pasqual de Panno, escrivint a la segona meitat del segle XVII, identificà el líder dels segadors com a Joan Carbonell, àlies *el Negre* de Sant Andreu.⁴ En tot cas, encara que els segadors són ben coneguts, gairebé ningú, i molt pocs historiadors, reconeixerien aquests noms.

El nostre limitat coneixement de les vides dels desconeguts homes de la revolta no és només el resultat de la manca de fonts. Les fonts conscientment subratllen el virtual anonimat dels rebels. Els testimonis i primers cronistes, ja fossin favorables o contraris a la revolta, els descriuen simplement com gent: “la gente y segadores”, “gent de la terra”, “gente de la Ribera”, “gente de mar”, “gent ruhina, y sediosa”, “gente soez”, “inculta y rústica gente”.⁵ Fins i tot la versió oficial de l'himne nacional, la *Cançó dels Segadors*, derivada de cançons de l'època, no presenta els protagonistes en el primer vers com segadors sinó com “gent tant ufana i tant superba!”.⁶ Els segadors no tenen nom propi; són els herois desconeguts de la terra.

El mateix passa amb els documents polítics i les obres històriques arreu de l'Europa Moderna, on rarament la gent ordinària rep una atenció especial, i quan es així, més habitualment que no, aquesta atenció adquireix unes qualitats llegendàries. En aquests texts, monarques, favorits, ministres, cortesans i èlites locals són els protagonistes i els antagonistes. Pel contrari, la gent ordinària normalment apareix com un cor d'homes i dones indistingibles parlant i actuant col·lectivament més que no pas individualment. Aquesta metàfora literària no és cap coincidència. Com el hispanista francès Noël Salomon va demostrar fa temps, pocs personatges literaris de camperols al teatre castellà a l'edat moderna tenien cap mena d'individualitat. Peribáñez i Pedro Crespo pertanyen a un grup de personatges amb qualitats extraordinàries, fins i tot mítiques.⁷ El mateix és veritat dels homes històrics. Entre els molts rebels anònims de l'Anglaterra

4. Francesc Pasqual DE PANNO, *Motines de Catalunya*, edició a càrrec d'Isabel JUNCOSA i Jordi VIDAL (Barcelona, 1993), 137. Per altres testimonis sobre els segadors, vegeu Núria FLORENSA I SOLER, “Via fora castellans! Francisco Manuel de Melo i la seva història”, *Monte Catano*, núm. 3 (2000), 53-70.

5. Per aquestes cites, vegeu CORTEGUERA, *For the Common Good*, capítol 8.

6. La lletra de la versió oficial de la *Cançó dels segadors*, d'Emili Guanyavents (o Guanyabens) feta al 1899, es pot consultar a la pàgina web de la Generalitat de Catalunya, www.gencat.net.

7. Noël SALOMON, *Lo villano en el teatro del Siglo de Oro* (Madrid, 1985; versió original francesa publicada al 1965).

tardo-medieval, Jack Cade destaca com el líder més famós, convertit per Shakespeare en personatge d'una de les seves obres teatrals basada en la història.⁸ Tanmateix, poc després de la seva mort, notícies i representacions artístiques varen transformar el rebel napolità Massaniello en una figura mítica.⁹ El rebel mític, però, és normalment un rebel anònim, des del remença català i el camperol rebel alemany del 1525, fins el *sans-culotte* de la França revolucionària. Un tret els defineix a tots: són indistingibles, ordinaris.

Més que no pas un problema de manca d'evidència documental, la diferència entre l'anonimat de la gent ordinària i la individualitat de la dita nació política recau en uns principis arrelats que requereixen anàlisi històrica. Aquells que produïren testimonis presencials, documents i cròniques conceberen la gent ordinària com majoritàriament anònima i indistingible, i, com a tal, el contrari dels veritables protagonistes històrics. Aquesta diferència entre dues categories, gent ordinària i nació política, influï nocions modernes d'història política. Queda per desxifrar les bases d'aquesta diferència. Segons la historiadora Joan Scott, diferències socials –com aquelles entre masculí i femení– depenen de símbols, mites i conceptes per explicar o reafirmar l'existència de categories distintives.¹⁰ Tanmateix, la categoria de gent ordinària deriva de conceptes, símbols i mites que mereixen una atenció més acurada.

Un nombre de conceptes bàsics il·luminen l'anonimat de la gent ordinària. El *Diccionario de autoridades*, publicat al primer terç del segle XVIII, defineix *ordinario/ordinaria* d'aquesta manera: “común, regular y que acontece cada día o muchas veces. Lat. *frequents, communis* ... baxo, vulgar y de poca estimación. Lat. *vulgaris, communis* ... lo que no tiene grado u distinción en su línea”.¹¹ Igualment, *gente común* “vale lo mismo

8. Cade apareix a *Henry IV*, 1a. part. Vegeu Andy WOOD, *Riot, Rebellion and Popular Politics in Early Modern England* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2002), 1-5.

9. Peter BURKE, “The Virgin of the Carmine and the Revolt of Masaniello”, *Past and Present* núm. 99 (1983) 3-21, i la resposta de Rosario VILLARI a *Past and Present* núm. 108 (1985), 117-132, després ampliada a “Massaniello: interpretazioni contemporanee e recenti”, dins *Elogio della dissimulazione: La lotta politica nel Seicento* (Roma, 1987), capítol III.

10. Joan WALLACH SCOTT, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *American Historical Review* 91 núm. 5 (desembre 1986), reimprés dins *Gender and the Politics of History* (Nova York, 1988), trad. cast., “El género: una categoría útil para el análisis histórico”, dins James S. AMELANG i Mary NASH, *Historia y género: las mujeres en la historia moderna y contemporánea* (València, 1990).

11. *Diccionario de autoridades* (1726-1739); facsímil de l'edició de 1726-39 (Madrid, 1964).

que gente vulgar, que no tiene nota ni distinción en la república; Lat. *vulgus*". El mateix és cert de les paraules "comú" i "ordinari" en català.¹² Ordinari, comú, vulgar: tots tres conceptes subratllen una mancança: manca de distinció defineix la gent ordinària; és vulgar perquè li manca el que es coneixia aleshores com *gusto*; la seva opinió és errada perquè li manca enginy i raó —"gente sin razón, sin tiento y tino", segons el poeta valencià Cosme de Aldana.¹³ Al *Libro de la Verdad*, Pedro Medina explica:

*La boz del vulgo por su derecho ha depreendido llamar a los locos sabios y a los sabios locos, que es tanto como tener lo falso por lo verdadero. Y así ten que no ay cosa mas apartada de lo cierto que la opinión del vulgo; y aunque para la fama algo aprovecha, sabete que para la sabiduría ninguna cosa presta.*¹⁴

En paraules del escriptor i cronista José Pellicer, "El vulgo discurre como vulgo al fin, plebeyamente".¹⁵

Al llarg del període modern el personatge literari del camperol-simple simbolitzà l'home ordinari que feia evident la seva manca de distinció mitjançant el contrast amb nobles i governants. En obres franceses i italianes de finals de l'Edat Mitjana, el rústic Marcolf (Marcolfo en italià) apareix davant ni més ni menys que del rei Salomó, l'epítome de la saviesa.¹⁶ Al segle XVI Antonio de Guevara seguí en aquesta tradició amb el seu *Libro Aureo de Marco Aurelio* (1528), on apareix un diàleg entre Mileno, el camperol del Danubi, i l'emperador i filòsof romà Marc Aureli.¹⁷ Històries

12. Segons el *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL (dcvb.iecat.net), "gent baixa, gent comuna, o gent de baixa mà" vol dir "persones grosseres o d'ínfima posició"; i comú (accepció II, 3): vulgar, ordinari, grosser.

13. Cosme DE ALDANA, "Invectiva contra el vulgo y su maledicencia", dins Adolfo de CASTRO, ed., *Curiosidades bibliográficas*, vol. 36 de la *Biblioteca de Autores Españoles* (Madrid, 1871), 499.

14. Pedro MEDINA, *Libro de la verdad* (Córdoba, 1555), 20r.

15. Citat per José Antonio MARAVALL, *La cultura del barroco* (Madrid, 1975), 204; i per la relació entre els conceptes *vulgar*, *ingenio* i *gusto*, vegeu *ibid.* 206, 219-221.

16. Les versions més antigues d'aquest diàleg daten del segle X; vegeu, Natalie Zemon DAVIS, "Proverbial Wisdom and Popular Errors", dins *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1975), 227, trad. cast., *Sociedad y cultura en la Francia moderna* (Barcelona, 1993).

17. Vegeu Américo CASTRO, *El villano del Danubio y otros fragmentos* (Princeton, 1945), xv-xvi, i Carlo GINZBURG, *Ojazos de madera: Nueve reflexiones sobre la distancia* (Barcelona, 2000), 21-26.

semblants aparegueren en altres llengües.¹⁸ Totes aquestes històries presenten el personatge tòpic de l'home comú com vulgar, ignorant i clarament un inferior social. Però la senzillesa que el fa entranyable alhora revela una saviesa d'un altre món. Al *Quijote* de Cervantes, Sancho Panza com a governador actua com “un nuevo Salomón”.¹⁹ A *El filósofo del aldea* (1626, 1a ed.), de Baltasar Mateo Velázquez, el noble Don Juan i els seus convidats distingits escolten el camperol Prudencio “como otro senado de Roma al campesino del Danuvio”.²⁰ Com en l'*Elogi de la bogeria* de Erasme, aquestes històries revelen que sota la façana vulgar es pot amagar un savi simple i honest.

Com aquestes històries i mites demostren, el més marcat contrast entre l'home comú i la nació política té lloc a la cort, el centre de la política i la cultura a la societat moderna. La cultura de cort del Renaixement, des de Castiglione en endavant, reconeix el príncep i els seus cortesans com els protagonistes de la societat. En gust i comportament, *lo cortés* (en italià *cortese*) esdevé l'oposat de salvatge, *lo vulgar*, *lo villano* (en italià *selvatico*, *contadinesco*).²¹ Des del regnat de Ferran i Isabel, una educació en llatí permetia al lletrat aspirar al càrrec reial, mentre que una manca d'educació en llatí definia qualsevol altre com un idiota. La nombrosa literatura sobre les qualificacions del conseller reial urgien el bon ministre o favorit a desatendre la *opinión vulgar*, fins i tot si li significava un patiment personal.²² Però juntament amb el cortesà trobem el *pícaro*. Lazarillo va néixer a Tormes, però va tornar-se *pícaro* a la imperial Toledo. *El Buscón* de Francisco de Quevedo i *Guzmán de Alfarache* de Mateo Alemán descriuen Madrid com un lloc on un aparentment respectable cortesà podia tornar-se un *pícaro* disfressat.

18. Vegeu la trajectoria dels personatges Marcolfo i Bartoldo segons Piero Camporesi a la seva introducció a Giulio Cesare CROCE, *Le astuzie di Bertoldo e le semplicità dei Bertoldino*, 2a edició (Milà, 1993); *La maschera di Bertoldo*, 2a edició (Milà, 1993).

19. Miguel de CERVANTES, *Don Quijote*, vol. II, capítol 45.

20. Baltasar Mateo VELÁZQUEZ, *El filósofo del aldea y sus conversaciones familiares y exemplares por casos y sucessos casuales y prodigiosos* (Zaragoza, s. d. [1650]), 3 v.

21. Peter BURKE, *The Fortunes of the Courtier: The European Reception of Castiglione's Cortegiano* (University Park, Pennsylvania, 1995), 29, trad. cast., *Los avatares de "El Cortesano"* (Barcelona, 1998). Vegeu també per a la França medieval, Kathryn GRAVDAL, *Vilain and Courtois: Transgressive Parody in French Literature of the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Lincoln, Nebraska, 1989).

22. Sobre aquesta literatura i els seus arguments, vegeu Antonio FEROS, *El Duque de Lerma: Realiza y privanza en la España de Felipe III* (Madrid, 2002).

Abans de l'arribada del Lazarillo a Toledo, Antonio de Guevara composà el diàleg de Mileno i *Menosprecio de corte y alabanza de aldea* (1539). Abans que els Hasburgs espanyols adoptaren l'estricta etiqueta borgonyesa (1548), el camp i els simples camperols apareixien com un antídote a la hipocresia i corrupció de la cort.²³ Com el camperol-ximple, la mera manca de distinció de la gent ordinària en el camp els alliberava dels pecats dels cortesans. Durant la primera meitat del segle XVII, quan la cort espanyola experimentà un gran creixement i un esplendor sense precedents, Lope de Vega i Calderón de la Barca varen recórrer al folklore i el mite per crear camperols idealitzats que conversaven amb reis més honestament que els cortesans. Els protagonistes de *Peribáñez y el Comendador de Ocaña*, *El villano en su rincón*, i *El Alcalde de Zalamea*, tots tenen noms que subratllen la seva ordinarietat.²⁴ Aquests personatges també ens mostren una contradicció, ja que són comuns i a la vegada exemplars.

És en aquesta atmosfera que els anònims segadors varen néixer. Com es va imaginar durant els primers mesos de la revolta del 1640, venien de terres lluny del mal govern i de la cort a Madrid, però també de les incabables baralles polítiques de Barcelona. La seva vida rural idíl·lica no tenia res a veure amb les guerres entre les monarquies espanyola i francesa que trastornaren la seva existència a la dècada de 1630. Al principi van ser víctimes de l'abús dels soldats reials i finalment, al 1640, varen perdre la paciència i van acabar defensant les seves comunitats i vides de la destrucció. Aquests valents camperols empaitaren l'exèrcit més gran del seu temps fora de la seva terra, i el 7 de juny de 1640, amb les seves eines de camp a les mans, declararen la seva lleialtat i demanaren la mort del mal govern. Encara que està clar que molta gent de Barcelona participà en els tres dies d'avalots i en la mort del virrei, varen ser els segadors sense nom de fora de la ciutat els qui en darrer lloc capturaren la imaginació. La *Proclamación católica* de Gaspar Sala i Berart i *Noticia universal de Cataluña* de Francesc Martí Viladamor proveïren una narrativa de la revolta en la qual els camperols sense nom representen el patiment dels catalans i la

23. Jonathan BROWN i J. H. ELLIOTT, *A Palace for a King: The Buen Retiro and the Court of Philip IV* (New Haven, 1984), 31, trad. cast., *Un palacio para el rey* (Madrid, 1988). Sobre el tema literari del rebuig de la cort per la vida al camp, vegeu, Salomon, *Lo villano*, 15-76.

24. Sobre els noms Mingo i Pedro Crespo com representatius dels camperols al teatre castellà, vegeu Salomon, *Lo villano*, 126-130.

seva determinació de alliberar-se de les cadenes de la tirania.²⁵ Segons Martí Viladamor, a Barcelona i a altres ciutats, els diputats i els consellers fracassaren en aturar els greus abusos contra els catalans; en canvi, de “los más agrestes campos” va sortir “el valor más reforçado para repeller injurias tan tyranas”.²⁶

L'anonimat dels segadors va ser, doncs, central per assumir el seu rol de gent ordinària. No van ser personatges literaris d'una obra de teatre del Segle d'Or. Tot i així, va ser la seva manca de distinció el que els va transformar en figures mítiques per sobre de la desagradable política del seu temps. En altres paraules, la gent ordinària va optar per la anti-política com la necessària contrapartida de la nació política. En aquest sentit, la conclusió de Fernando Bouza sobre la presència dels bufons a la cort reial espanyola ens aclareix la relació entre gent ordinària i nació política:

*“Así de la misma forma que el principio de la excepción confirma la norma política, la fealdad del enano podía mostrar la hermosura de los otros seres, aunque su imperfección la contradijera”.*²⁷

De la mateixa manera, pel fet d'estar fora de la política, la gent ordinària reafirmà les normes polítiques de l'Edat Moderna.

25. Per a la transformació dels segadors en herois de la revolta de 1640, vegeu CORTEGUERA, *For the Common Good*, capítol 8.

26. Francesc Martí VILADAMOR, *Notícia Universal de Catalunya*, tom I d'*Escrits polítics del segle XVII*, ed. de Xavier TORRES (Vic, 1995), cap. XVII, p. 105.

27. Fernando BOUZA, “El uso cortesano de la ‘improporción’ bufonesca”, dins León Carlos Alvarez Santaló i Carmen Ma. Cremades Griñán, eds., *Mentalidad e ideología en el Antiguo Régimen*, 2 vols. (Murcia, 1993), 2:34.